

УДК 327.8+316.722

**КУЛЬТУРА ЯК ЗАСІБ
ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ У МІЖНАРОДНІЙ
ПОЛІТИЦІ: ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ****CULTURE AS A MEANS
TO ACHIEVE GOALS IN AN INTERNATIONAL
POLICY: BASIC CONCEPTIONS****Фабрика А. А.,**

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії та політології, Центральноукраїнський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка (Кропивницький, Україна), e-mail: allafabryka@rambler.ua

Fabryka A. A.,

candidate of sociological sciences, associate professor of the Department of Philosophy and Political Science Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University (Kropivnickiy, Ukraine), e-mail: allafabryka@rambler.ua

Проведено дослідження та порівняльний аналіз концепцій використання культури для досягнення політичних цілей на міжнародній арені: культурного імперіалізму, «м'якої сили» та «американізації» глобальної культури. В результаті було визначено їхні сходині у головному положення, що дозволило отримати більш глибоке розуміння досліджуваної проблеми.

Ключові слова: культура, політичний реалізм, культурний імперіалізм, неолибералізм, м'яка сила, культурна глобалізація, американізація культури.

The research and comparative analysis of basic conceptions of culture as a means to achieve goals in an international policy was conducted in this article: cultural imperialism, soft power, Americanization of culture. As a result, a more complete understanding of the problem under consideration was developed.

Keywords: culture, political realism, cultural imperialism, neoliberalism, soft power, cultural globalization, Americanization of culture.

Хоча політичній сфері й притаманна своя специфіка, з точки зору політики певне значення мають також неполітичні феномени, зокрема, культура. Будь-яким змінам в суспільстві практично завжди передують зсуви в ціннісних орієнтаціях значної частини населення. Адже культура є специфічною ціннісно-сміисловою системою координат, яка, в свою чергу, зумовлює й політичну поведінку. В той же час, культура поєднує особистість із соціальними системами, виступає посередником при взаємодії соціальних акторів, виконує легітимізуючу роль тощо. В епоху глобалізації культура виявляється так чи інакше включеною в орбіту міжнародної політики. Політичні міжнародні відносини все більше виступають одним із важливих факторів культурних змін. Вони у значній мірі визначають зміст та характер тих впливів, які зазнає культура окремого суспільства, що актуалізує питання національної безпеки та суверенітету. У зв'язку з цим науковий інтерес представляє дослідження тих концепцій, у яких висвітлено використання культурних впливів задля досягнення політичних цілей на міжнародній арені.

Важливе місце у вивченні цієї проблеми займає концепція «культурно-ідеологічної гегемонії»

А. Грамші, розроблена у 1930–40 рр. в «Тюремних зошитах». А. Грамші розглядає у якості головної сили держави та основи влади гегемонію. Оскільки гегемонія спирається на культурне ядро суспільства, її встановлення та підриг протікає як невидима зміна думок і настроїв в свідомості людей. Як ресурс впливу культура представлена в концепції «м'якої сили» Дж. Ная (молод.). Після виходу його книги «Заклик до лідерства: природа американської влади, що змінюється» та статті «М'яка сила» у 1990 році, а також книги «М'яка сила: засіб досягнення успіху в світовій політиці» у 2004 р., котрі викликали значну реакцію як в академічних колах, так і серед політиків, практично основна частина численних досліджень використання культурних впливів так або інакше концептуально пов'язана з «м'якою силою». Одні з них присвячені питанням теорії та практики «м'якої сили», зокрема, праці Д. М. Галларотті, К. С. Грея, С. В. Піменової та ін. Інші – аналізу «м'якої сили» окремих країн: В. Шойбле – Європи та Німеччини, С. А. Подіпольський – Сучасного Китаю, Є. Кузнєцов та В. І. Матейчук – Росії, О. О. Наумов та Р. С. Положевич – Індії, та багато ін. Культуру як основу «м'якої сили» держави Україна в контексті підвищення її зовнішньополітичного авторитету розглядали українські автори П. П. Гай–Нижник та Л. В. Чупрій.

У цій статті ми ставимо собі за мету дослідити у тому числі й концепції, що «мають автономію» від праць Дж. Ная та визначити у них сходині, а також відмінні положення.

В теорії міжнародних відносин, на сьогоднішній день, одним з найбільш впливових підходів можна вважати реалістичний напрям, сильні позиції якого пов'язують із загостренням міжнародних конфліктів та зростанням нестабільності в світі. В той же час, він зазнає гострої критики з боку своїх опонентів, переважно неолиберального «табору», на предмет недооцінки неполітичних факторів у міжнародних політичних відносинах. Проте, у книзі «Політичні відносини між націями. Боротьба за владу і мир» засновника політичного реалізму Г. Моргентау (1948 р.) висвітлені різні аспекти міжнародної політики, де досить важлива роль відводиться саме культурі. Так, Г. Моргентау в якості одного з вагомих чинників, що впливає на тип інтересу, який визначає політичну дію держави на міжнародній арені, розглядає культурний контекст, в рамках якого формується зовнішня політика. Пояснюючи це він наводить наступну цитату з праці М. Вебера: «Інтереси (як матеріальні, так і духовні), а не ідеї визначають дії людей. Тим не менш «уявлення про світ», створені цими ідеями, дуже часто можуть впливати на напрям розвитку інтересів» [4, с. 78]. Крім того, відмічається, що культурне середовище, з точки зору політичного реалізму, зумовлює й самий зміст та спосіб застосування влади.

Культура, за Г. Моргентау, також знаходить своє відображення у ряді факторів, які складають могутність держави й надають їй перевагу у боротьбі за владу: в національному характері та національному моральному дусі, якості

дипломатії тощо. Культурні цінності, ідеали, норми та програми поведінки у вигляді ідеології слугують або формою вираження інтересів акторів на міжнародній арені, або, у більшості випадків, формою їх приховування. В цінностях культури вкорінені нормативні системи, які використовуються для збереження балансу сил у міжнародних відносинах.

Г. Моргентау виділяє три типи міжнародної політики, що їх реалізують окремі держави у боротьбі за владу: політика статус-кво, політика імперіалізму та політика престижу. Політика імперіалізму, спрямована на отримання більшої влади. Одним з її методів є *культурний імперіалізм*. Культурний імперіалізм, на думку Г. Моргентау, хоча сам по собі й нездатний привести до такої повної перемоги, аби військовий та економічний методи були зайвими, його можна вважати найбільш тонкою імперіалістичною політикою. Він грає допоміжну роль – пом'якшує супротивника, готує ґрунт для військового завоювання або економічного проникнення. Культурний імперіалізм спрямований на завоювання та контроль над розумом людей як інструмент для зміни владних відносин між двома народами.

У своїй праці Г. Моргентау виділяє два типи культурного імперіалізму: тоталітарний культурний імперіалізм, який справляє враження на інтелектуально впливові групи іноземної держави, у першу чергу, схожістю політичної ідеології; та культурний імперіалізм у формі розповсюдження національної культури, який використовує для цього засоби привабливого рівня розвитку цивілізації. Тоталітарний культурний імперіалізм добре дисциплінований та високоорганізований, оскільки тоталітарні уряди можуть здійснювати суворий контроль і впливати на думки та дії своїх громадян та тих іноземців, що їм співчують. Культурний імперіалізм у формі розповсюдження національної культури незрівнянно менш механічний та дисциплінований, проте не обов'язково менш ефективний ніж тоталітарний [6, с. 41–42].

В силу самої імперіалістичної політики, якій слугує культурний імперіалізм, Г. Моргентау розглядає його як неоднозначний метод. До того ж, культурна експансія, як правило, не має чітко визначеної локалізації, і звертається до широкого кола недобросовісних осіб. Типовим проявом культурного імперіалізму є п'ята колона. Проте, культурний імперіалізм майже настільки давній, як і сам імперіалізм, і практикується у широкому масштабі безліччю націй, хоча планування культурної експансії у якості інструмента імперіалізму Г. Моргентау відносить до ряду складних задач [6, с. 47–48].

Концепція культурного імперіалізму активно обговорювалася у науковому середовищі в 60–х рр. ХХ ст. у зв'язку з посиленням експорту американської масової культури в різні країни світу. В той же час, сам культурний імперіалізм визначали не як один з методів імперіалістичної політики у власне політичному сенсі, а як інструмент світової економічної експансії та експлуатації. Наприкінці

80–х рр. ХХ ст. ця концепція стала зазнавати значної критики. Так, на думку Дж. Томлінсона, культурний імперіалізм являє собою процес розповсюдження всього нового, сучасного, і тому необхідно використовувати термін «глобальні зміни культури» [3, с. 88]. Крім того, відмічалось, що американська продукція користується попитом в усьому світі в силу її привабливості та природної потреби у ній. Багато дослідників пропонували замінити термін «культурний імперіалізм» такими більш актуальними та гнучкими, як, зокрема, «транскультурація», «культурний вплив», «культурна трансляція» та ін. [3, с. 95–96]. Сьогодні більшість американських дослідників не розглядають розповсюдження американської культури як «імперіалізм».

Багато з положень класичного реалізму переосмислив та зберіг неореалізм. Проте, питання ролі культури не знайшло відображення у цьому підході. З точки зору неореалізму, військові технології, у першу чергу, а також потужна економіка залишаються визначальними на міжнародній арені. Тому, критика відносно абсолютизації військового та економічного впливу, яка часто поширюється на весь реалістичний напрям (включаючи класичний політичний реалізм), є справедливою лише щодо неореалізму.

У другій половині ХХ ст. в світовій політиці відбулися значні структурні зміни, які стали основною причиною взаємозалежності народів та суспільств й спричинили докорінні трансформації у міжнародних відносинах. Останні, на думку Р. О. Кохена та Дж. Ная, набули характеру транснаціональних, що формуються на основі різних видів взаємодії, яка передбачає участь неурядових акторів: «...ми називаємо транснаціональною взаємодією рух через державні кордони матеріальних та нематеріальних предметів тоді, коли хоча б один з її акторів не є представником держави або державної організації» [4, с. 165].

Зростання рівня взаємозалежності між окремими країнами світу призвело не лише до зміни суб'єктів світової політики, але й пріоритетних засобів, які можуть бути використані для досягнення зовнішньополітичних цілей. В умовах обмежених можливостей «традиційної» «жорсткої сили», яка включає в себе військові інтервенції, примусову дипломатію, економічні санкції і спирається на такі матеріальні ресурси, як військова сила та економічні засоби, достатньо ефективною стає «м'яка сила». Дж. Най визначив «м'яку силу» як: «здатність досягнути бажаного на основі добровільної участі, симпатії та привабливості, а не засобами примусу та виплат» (книга 1990 р.); як: «здатність досягнути того, аби інші прагнули результатів, яких бажаєте ви (стаття, осінь того ж року)» [8, с. 166]. Те, що «м'яка сила» є менш нестерпною, менш примусовою та менш відчутною, а її застосування порівняно менш витратне й часто більш ефективне, ніж примус, можна, на думку Дж. Ная, віднести до серйозних переваг. Культура (у тих місцях, де вона є привабливою для інших) в його концепції розглядається як один з трьох ресурсів, на яких засновується «м'яка сила» країни, разом з її

політичними цінностями (які вона відстоює як у себе в країні, так і за кордоном), та зовнішньою політикою (коли вона відповідає міжнародному законодавству та має моральний авторитет) [9, с. 11].

Визначаючи культуру в цілому як набір цінностей та практики, що створюють смисли для суспільства, Дж. Най розглядає той вплив, що його здійснює *висока культура* – література, мистецтво, освіта, які приваблюють еліти – та, окремо, *популярна*, котра основну увагу спрямовує на розваги.

На рівні високої культури велике значення мають *культурні контакти між елітами*, які виступають як засіб боротьби з негативними враженнями про країну. Зокрема, «м'яка сила», що її згенерували культурні контакти під час «холодної війни», на думку Дж. Ная, зробила вагомий внесок у цілі американської політики.

Значна роль в посиленні «м'якої сили» надається *академічним та науковим обмінам*, у розрахунку на те, що іноземні студенти зазвичай повертаються додому з більш високою оцінкою цінностей та інститутів країни впливу, і багато з них в кінцевому рахунку опиняються на позиціях, де вони можуть впливати на результати політики, які є важливими для неї.

На відміну від високої, ресурсний потенціал популярної культури може викликати сумніви через її грубий комерціалізм та орієнтацію на розваги. Ряд дослідників схильні розглядати популярну культуру швидше як анестезію та аполітичний наркотик для мас. Проте, Дж. Най звертає увагу на той факт, що популярні розваги часто містять підсвідомі зображення та повідомлення про такі цінності, як індивідуалізм, наявність споживацького вибору (для тих країн, де такого вибору немає) та інші, котрі мають важливі політичні ефекти. Найбільшим в світі промоутером та експортером візуальних символів є *Голівуд*. Політичні наслідки іноді мають деякі *твори популярної музики*. Їх можуть викликати також *плакати та комерційна реклама*. Навіть споживання *фаст-фуду* може стати неявною заявою про відмову від традицій. Свою роль у передачі цінностей грають *популярні види спорту*, через які будь-хто, хто важко працює, може стати знаменитим і багатим. На думку Дж. Ная, популярна культура також в значній мірі сприяла цілям американської зовнішньої політики – перемозі в «холодній війні». Висока радянська культура була привабливою, проте її вплив обмежила відсутність експорту популярної культури. Виразні радянські продукти ніколи не находили зарубіжний ринок, тоді як американські просувалися завдяки потужній силі маркетингу, що обслуговував комерційні інтереси в капіталістичній економіці [9, с. 48–49].

В той же час, використання популярної культури не є таким простим. Вона не перебуває під прямим контролем уряду. Не завжди точно дає той ефект, якого можна було б очікувати. Не є однорідним ресурсом – може мати суперечливі наслідки для різних соціальних груп в межах однієї країни, що іноді сильно підриває довгострокові

політичні цілі. Популярна культура перестає бути привабливою, коли втрачає свою екзотичність, стає звичайною. Тому, збільшення або зменшення впливу популярної культури у майбутньому складно визначити.

Порівнюючи підходи Г. Моргентау та Дж. Ная щодо використання культури для досягнення політичних цілей на міжнародній арені, яке відображене через культурний імперіалізм та дію «м'якої сили» відповідно, можна відмітити наступне. Обидва дослідники розглядають названі ними методи реалізації політики як досить важливі, проте допоміжні по відношенню до інших методів. Так, Дж. Най проблему взаємодоповнюючого використання «жорсткої» та «м'якої сили» представив у концепції «розумної сили», під якою він розуміє «здатність поєднувати жорсткі та м'які сили задля розробки вигральної стратегії» [2, с. 39–40]. Сходні позиції ми знаходимо й у тому, що стосується визначення переваги культурного впливу та особливостей його використання. Як Г. Моргентау так і Дж. Най відмічають складний, неоднозначний, довготривалий та непередбачуваний характер такого впливу. В той же час, Дж. Най розглядає ці питання набагато більш детально, наводячи конкретні приклади з практики міжнародних відносин другої половини ХХ ст., що є досить цінним матеріалом для вивчення даної проблеми.

Подальший розвиток нашого дослідження пов'язаний з теорією культурної глобалізації. Попри чисельні можливі сценарії, багато дослідників вважають, що культурна глобалізація більшої мірою являє собою уніфікацію, яка призводить до утворення усередненої однорідності на платформі «вестернізації» або, точніше, «американізації» культури. Й хоча «американізація» носить далеко не абсолютний характер, це відкриває широкі можливості для американської політики на міжнародній арені. П. Бергер зробив аналіз чотирьох різних процесів культурної глобалізації. Ще у праці 1997 року П. Бергер розглядав їх як процеси інтернаціоналізації західних країн, визнаючи, що, правда, їхнє переважно американське походження [5], проте вже у 2002 році він говорить про американізацію для країн заходу та вестернізацію з чітко вираженим американським уклоном для інших країн [1]. Так, «культура Давосу» (термін С. Хантінгтона) забезпечує прямий супровід глобальних економічних процесів. Поведінкові аспекти цієї культури з очевидністю проявляють себе не лише у веденні бізнесу, а й у сфері дозвілля та приватного життя ділових людей. Крім того, хоча «культура Давосу» розрахована головним чином на бізнесові еліти, вона також впливає і на еліти політичні, оскільки вони переплітаються. Таким чином, представники політичної та ділової еліт різних країн світу, особи, що призначені приймати рішення зі стратегічних питань в різних галузях життя суспільства, поступово, але в вочевидь неминуче стають прихильниками і носіями західних (переважно американських) цінностей та образу життя [5, с. 23]. Те, що можна назвати «клубною культурою», є

засобом вестернізації (американізації) інтелігенції, її цінностей та ідеології. Це відбувається через систему освіти, правову систему, різні медичні заклади, і принаймні деякі засоби масової інформації. Велику роль тут відіграють фонди, академічні мережі, неурядові організації та деякі урядові, багатонаціональні агенції тощо. Потужна фінансова підтримка фондів, яка надається за умов дотримання західних академічних норм та відповідності досліджень інтересам фінансуючої організації, перетворює національних дослідників у наукові співтовариства західного типу і в теоретичному і в методологічному відношенні. Цей вплив поширюється і на студентів [1, с. 33]. На широкі верстви населення спрямована *масова культура*, артефакти якої мають чітко виражений американський характер. Для тих же верств населення – *Евангельський протестантизм*. Він глибоко зачіпає підвалини національних культур, які найтіснішим чином переплітаються з місцевими релігіями, що призводить до значних соціальних, економічних та політичних наслідків [5, с. 27].

Цікавим є те, що, П. Бергер з колегами були схильні розглядати «американізацію» у дуже позитивному руслі. Чілійський історик К. Веліз зазначав, що хоча Сполучені Штати й мають велику міць, вони не нав'язують свою культуру іншим країнам у примусовому порядку, і це не можна пояснити за допомогою такого поняття, як «імперіалізм». «Американізація» має, так би мовити, «ненасильницькі» засоби розповсюдження, розраховані як на еліту, так і на широкі шари населення. Період, що визначається впливом США на глобальну культуру, за рівнем позитиву К. Веліз навіть назвав «елліністичною» стадією англо-американської цивілізації [1, с. 10].

Таким чином, використання культурних впливів задля досягнення політичних цілей на міжнародній арені розглядається що найменше у трьох концепціях. Хоча розробка цього питання, як така, вважається результатом зусиль американської неоліберальної школи, вона не тільки не суперечить теорії реалізму, а знайшла в ній своє відображення, згідно публікаціям, ще на кілька десятиків років раніше. Виходячи з різних відправних положень, реалістичний та неоліберальний підходи мають багато в чому схоже бачення як відносно самого використання культурних факторів, так і відносно можливостей та обмежень даного методу. Специфіка ж цих підходів, зокрема, досить красномовно виявлена у термінах, що ними позначається культурний вплив: «культурний імперіалізм», з однієї сторони, «м'яка сила» – з іншої.

В світлі цієї проблеми також можна розглядати й теорію культурної глобалізації. Проте, в той час, як культурний імперіалізм Г. Моргентау та «м'яка сила» Дж. Ная розроблені в контексті теорії міжнародних відносин і цілеспрямовано розглядають культурний вплив як засіб досягнення політичних цілей, то з концепцією «американізації» глобальної культури ситуація інша. Праці П. Бергера написані у галузі соціології

і його дослідження ніяк не було пов'язане з політологічною проблематикою. Ця концепція завжди привертала увагу дослідників переважно у зв'язку із побоюваннями щодо уніфікації та гомогенізації культури. Тим не менш, як виявилось, кожен з процесів, проаналізованих П. Бергером, несе в собі глибокі політичні наслідки та має, на нашу думку, генетичний зв'язок із культурним імперіалізмом. «Культура Давосу», «клубна культура», масова культура та Евангельський протестантизм є чітко окресленими напрямками впливу на культуру окремого суспільства і зачіпають всі його шари та соціальні групи, а також базові соціальні інститути, що за таких умов набуває фактично тотального характеру. Тому, подальше дослідження питання використання культурного впливу для досягнення цілей у міжнародній політиці ми бачимо в аналізі кожного з цих процесів з урахуванням сучасних політичних реалій та національних інтересів різних країн.

Список використаних джерел

1. Бергер, П., ред., Хантингтон, С., ред., 2004. 'Многоликая глобализация', М.: *Аспект Пресс*, 379 с.
2. Минасян, Н., 2017. 'Концепция «мягкой силы» в контексте теорий международных отношений', *21-й ВЕК*, №3 (44), с.35–42.
3. Филимонов, Г., 2010. '«Мягкая сила» культурной дипломатии США: Монография', М.: *РУДН*, 212 с.
4. Цыганков, ПА., сост., 2002. 'Теория международных отношений: Хрестоматия', М.: *Гардарика*, 400 с.
5. Berger, P., 1997. 'Four Faces of Global Culture', *The National Interest*, No.49. Fall, p.23–29.
6. Morgentau, HJ., 1948. 'Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace', New York: *Alfred A. Knopf*, xvi, 489, xix p.
7. Nye, J., 1991. 'Bound to Lead: The Changing Nature of American Power', Basic Books, New York, 336 p.
8. Nye, J., 1990. 'Soft Power', *Foreign Policy*, No.80, Twentieth Anniversary, p.153–171.
9. Nye, J., 2004. 'Soft Power: The Means to Success in World Politics', New York: *Public Affairs*, 191 p.

References

1. Berger, P., red., Hantington, S., red., 2004. 'Mnogolikaya globalizatsiya (Many Globalizations)', М.: *Aspekt Press*, 379 s.
2. Minasyan, N., 2017. 'Kontseptsiya «myagkoy silyi» v kontekste teorii mezhdunarodnykh otноsheniy (The concept of «soft power» in the theory of international relations)', *21-y VEK*, №3 (44), s.35–42.
3. Filimonov, G., 2010. '«Myagkaya sila» kulturnoy diplomatii SShA: Monografiya («Soft power» of u.s. cultural diplomacy)', М.: *RUDN*, 212 s.
4. Tsyigankov, PA., sost., 2002. 'Teoriya mezhdunarodnykh otноsheniy: Hrestomatiya (Theory of International Relations: Reader)', М.: *Gardariki*, 400 s.
5. Berger, P., 1997. 'Four Faces of Global Culture', *The National Interest*, No.49. Fall, p.23–29.
6. Morgentau, HJ., 1948. 'Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace', New York: *Alfred A. Knopf*, xvi, 489, xix p.
7. Nye, J., 1991. 'Bound to Lead: The Changing Nature of American Power', Basic Books, New York, 336 p.
8. Nye, J., 1990. 'Soft Power', *Foreign Policy*, No.80, Twentieth Anniversary, p.153–171.
9. Nye, J., 2004. 'Soft Power: The Means to Success in World Politics', New York: *Public Affairs*, 191 p.

* * *